

W ostatnim, piątym rozdziale J.Schiller de Schindelfeld przedstawia w sposób wnikliwy aktywność i charakterystykę ruchu studenckiego w rosyjskich uniwersytetach, stosunek do niego kadry naukowej, następnie także przebieg dyskusji nad ustawodawstwem uniwersyteckim w Rosji po 1884 r. i nad postulowaną w środowiskach akademickich formą ustroju uniwersytetów, także z burzliwego okresu rewolucji 1905 r.

Książkę zamyka zakończenie, w którym J.Schiller de Schindelfeld konstatuje m.in., że „mimo wszystkich, narastających z czasem konfliktów między państwem a uniwersytetami, rząd nigdy nie zdecydował się na podjęcie ostatecznych środków przeciwko nim. Choć widoczna jest od lat 80. XIX w. wyraźna niechęć do rozbudowy ich sieci, jednak nigdy nie skorzystano z pokusy rozbicia ich jedności lub zastąpienia ich szkołami specjalnymi. Odegrały tu najz pewnością rolę mocarstwowe względy prestiżowe, kompleksy wobec Zachodu, głównie Niemiec, autentyczna potrzeba ludzi wykształconych i rozwijających naukę” (s. 630).

Oceniając całą rozprawę, należy podkreślić profesjonalizm jej Autorki zarówno od strony warsztatowo-metodologicznej, jak i merytorycznej. Cechująca tę pracę narracja jest przykładowa – zarówno w warstwie logiczno-gramatycznej, jak i teoretycznej. Książka Joanny Schiller de Schindelfeld, uwzględniając rezultaty dotychczasowych badań nad dziejami uniwersytetów rosyjskich w drugiej połowie XIX w. i w początkach XX, znacznie je rozszerza i wzbogaca. Stanowi zatem znaczący wkład Autorki w rozwój polskiej historii wychowania.

W omawianym opracowaniu brakuje bibliografii. Autorka usprawiedliwia ten fakt znaczną objętością książki. Zamieszcza natomiast – co należy ocenić bardzo pozytywnie – indeks nazwisk i aneksy zawierające teksty ogólnorosyjskich ustaw z 1835 r., 1863 r. i 1884 r., będące z jednej strony przejawem, z drugiej – podstawą realizowanej w Rosji „polityki uniwersyteckiej” po 1835 roku. Ów indeks i zawartość oraz staranna redakcja przypisów rekompensują w pełni brak odrębnego wykazu wykorzystanej literatury przedmiotu i źródeł.

Wiesław Jamrożek

Słownik biograficzny polskiej historii wychowania, praca zbiorowa pod redakcją Andrzeja Meissnera i Władysławy Szulakiewicz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, ss. 921

Liczący 921 stron *Słownik*, zredagowany przez reprezentatywnych historyków wychowania, prof. prof. Andrzeja Meissnera i Władysławę Szulakiewicz, jest ukoronowaniem kilkuletnich badań zespołu autorskiego liczącego 64 osoby. Autorzy biogramów są przedstawicielami niemal wszystkich liczących się środowisk akademickich, w których uprawiane są nauki pedagogiczne i historyczne.

Opiniowany *Słownik* udało się redaktorom naukowym objąć rygiem jednolitej formy zapisu biogramów, a jednocześnie zachowany został autorski charakter opisu postaci¹. Redaktorzy występują ponadto w podwójnej roli; jako autorzy wielu biogramów, a zarazem konsekwentni kreatorzy koncepcji konstrukcji słownika. Na szczególną uwagę zasługuje wkład prof. Szulakiewicz – autorki największej liczby 29 biogramów.

Dwójkę profesorów – redaktorów naukowych *Słownika* cechuje wysoka kompetencja. Podkreślić także należy, że w grupie autorskiej dominują samodzielni pracownicy nauki.

Opracowanie składa się z dwóch asymetrycznych części. Pierwszą stanowi jedenastostronicowy „Wstęp”, a drugą – same biogramy. Redaktorzy naukowcy zadbali o pełen wykaz autorów oraz precyzyjny liczący 16 stron wykaz skrótów, bez którego praca musiałaby być znacznie obszerniejsza kosztem czytelności zapisu. Wprowadzeniem do *Słownika* jest autorska próba zdefiniowania pojęcia „historyk wychowania”. Przyjęte na stronach 11–12 i 14 pojmowanie osoby, która jest historykiem wychowania stanowi znaczący postęp w sporze pomiędzy pedagogami a historykami. Przytoczone są dalej (s. 12–13) także kryteria kwalifikowania do grupy reprezentantów subdyscypliny. Przybliża to rozstrzygnięcie problemu uprawnionego lub nieuprawnionego przepływu kadr naukowych między naukami pedagogicznymi a historycznymi, a wreszcie samo ustalenie statusu dyscypliny naukowej – historii wychowania². Profesor Sławomir Sztobryn, który nie figuruje w zespole autorów *Słownika* określał nieuprawniony przepływ kadr do historii wychowania „nalotem spadochroniarzy”, opisując to pytaniem – „czy sfera historii pedagogiki jest aż tak banalna, że można ją ogarnąć bez głębszych studiów pedagogicznych?” Treść prezentowanych w drugiej części biogramów przeczy obawie kryjącej się w przytoczonym pytaniu. Historia 211 karier naukowych dowodzi czegoś wręcz przeciwnego, niż zawiera to ukryty w pytaniu kompleks. Opisy dochodzenia do statusu historyka wychowania obrazują złożoność wiedzy i warsztatu jej zdobywania, determinujące syntezę interdyscyplinarnych badań. Trudno jest wśród ponad dwustu przybliżonych pracowników nauki dokonać jednoznacznej klasyfikacji, oddzielić pedagoga od filozofa, historyka czy socjologa lub teologa.

Wiele z przybliżonych w *Słowniku* postaci zyskało swój biogram po raz pierwszy. Dotyczyło to głównie osób zmarłych niedawno, np.: Eugeniusz Paruzel, Tadeusz Jałmużna, Kamilla Mrozowska czy Stanisław Rutkowski lub Jerzy Cytowski. Redaktorzy recenzowanego *Słownika* zastrzegają (s. 18), że w stosunku do nich winny być przeprowadzone kwerendy w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej. Świadczy to niewątpliwie o rzetelnym podejściu, lecz budzi zarazem wątpliwości. Sądzę, że podstawowym kryterium oceny osoby i jej dorobku w treści biogramu winny być dokonania naukowe. Szczegóły życiorysu są ważne, lecz przesądzające jedynie wówczas – gdy determinowały twórczość naukową. Nawet bez postulowanych badań źródłowych w Instytucie Pamięci Narodowej można się wypowiedzieć o prof. Stanisławie Rutkowskim

---

¹ Ilustruje to najlepiej 4-stronicowy biogram Franciszka Januszka autorstwa prof. Elwiry Kryńskiej (s. 336–343), w którym z dużą pasją przybliżyła osobę i dorobek swojego promotora. Jednocześnie zachowany został rygor konstrukcji zapisu narzucony przez redakcję naukową.

² S. Sztobryn, *Znaczenie refleksji historycznej w pedagogice, Edukacja i jej historiografia. W poszukiwaniu płaszczyzny twórczego dialogu*, red. nauk. S. Sztobryn i J. Semków, Kraków 2006, s. 81–82.

(s. 717–721), czy prof. Jerzym Cytowskim (s. 168–172), którzy utożsamiali elementy systemu wychowania z instytucjami indoktrynacji politycznej typu Głównego Zarządu Politycznego WP³. Zmarły niedawno prof. Rutkowski (styczeń 2007 r.), siedł w poglądach jeszcze dalej, naginając swoją interpretację dziejów szkolnictwa wojskowego do politycznych zapotrzebowań⁴. Zarówno autorzy biogramów, jak i redaktorzy naukowi *Słownika* starali się uniknąć ekstremalnych (lub zbyt ostrych) sądów i ocen. Są to więc teksty wyważone, respektujące godność osób zmarłych dawno lub przed kilkoma miesiącami. Tym bardziej perspektywa badań uzupełniających w Instytucie Pamięci Narodowej nie wydaje się być pilnym zadaniem naukowym. Natomiast wartościowanie przez wytwory naukowe winno być, jak sądzę, bardziej jednoznaczne i nie narusza ono godności osób opisywanych w biogramach.

Dylematem sygnalizowanym w biogramach uczonych tworzących elitę historyków wychowania były niewątpliwie postawy tych osób w czasie II wojny światowej lub wobec komunizmu czy kluczowych sporów politycznych. Dotyczy to m.in. prof. Stanisława Kota, prof. Jana Hulewicza, prof. Łukasza Kurdybachy i innych. W pojedynczych zdaniach autorzy biogramów odwoływali się do zaciekłości lub nieprzejednanej postawy prof. Kota wobec tzw. sanatorów na emigracji (a później współpracy profesora z komunistycznym rządem w Warszawie); dwuznacznej postawy prof. Hulewicza w Paryżu i Londynie, czy kontrowersyjnych losów prof. Kurdybachy w Palestynie (1942–1945), a później w PRL⁵. Zaslugą autorów i redakcji naukowej jest wypośrodkowanie informacji między wymogiem konstrukcji *Słownika* (i wewnętrznej biogramu) a pomijaniem do tychczas i mniej znanymi aspektami postaw wymienionych wcześniej uczonych⁶.

Sądzę więc, że układ i treści biogramów są wyważone i w pełni przystają do konwencji *Słownika*, który ze swojej natury nie może stać się forum polemik. Musi natomiast przekazywać wiedzę pewną i zweryfikowaną na poziomie możliwości czasu jego redagowania. W recenzowanym dziele dotrzymanie tego kryterium jest zasługą redaktorów naukowych. Udało się to osiągnąć mimo dysproporcji w zapisie poszczególnych biogramów. Jak każdy *Słownik*, także i ten determinowany był przez układ alfabetyczny biogramów. W dotychczasowej historiografii nie ma on swojego odpowiednika. Sam w sobie

---

³ Do tego typu opracowań należą: – *Z dziejów wychowania w Ludowym Wojsku Polskim w latach 1957–1970*, Warszawa 1981; – *System szkolenia politycznego i partyjnego żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego w latach 1945–1976*, Warszawa 1982; – *Wychowanie w Ludowym Wojsku Polskim w latach 1945–1970*, Warszawa 1981; – oraz kilka innych skryptów WAP autorstwa J. Cytowskiego.

⁴ J. Karwin, E. Pomianowski, S. Rutkowski, *Z dziejów wychowania wojskowego w Polsce od początku państwa polskiego do 1939 r.*, Warszawa 1965 i S. Rutkowski, *Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego*, Warszawa 1970. Z lektury tych opracowań można wyprowadzić wniosek, że podstawową wadą polskich szkół wojskowych do 1939 roku było to, iż nie kształciły one i nie wychowywały... ideowych komunistów(!). Jeszcze bardziej radykalne poglądy zawarte są w powielonej rozprawie doktorskiej *System kształcenia i wychowania oficerów zawodowych w Polsce w latach 1918–1930*, Warszawa 1961. Poglądy te były wielokrotnie powtarzane w publikacjach S. Rutkowskiego do 1990 roku!

⁵ Jest to wyraźnie czytelne w świetle publikowanych ostatnio wspomnień Wiktora Tomira Drymmera czy archiwalnych emigracyjnych (np. z zeznań J. Hulewicza – Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego sygn. A.20.5/12, *Protokół Nr 392 z 24.03.1941 roku przesłuchania doc. Jana Hulewicza przed Komisją Powołaną w Związku z Wynikiem Kampanii Wojennej 1939 r.*, Londyn 1941, ss. 33).

⁶ Sygnalizowała to wcześniej prof. W Szulakiewicz w *Historii oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, Kraków 2006, s. 30–34.

jest ważnym etapem tworzenia tożsamości subdyscypliny (a być może dyscypliny) naukowej – historii wychowania. Recenzowane dzieło wpisuje się w cykl poczyniań środowiska rozpoczętych w 2002 r., konsultacji z 2003 r., oraz dokonań pierwszego biennale historyków wychowania (Kielce 2006). W pewnym sensie inicjatywa Towarzystwa Historii Edukacji opisu poszczególnych środowisk akademickich uprawiających historię wychowania, oraz sygnalizowane przez zarząd THE wydanie specjalnego Biuletynu Historii Wychowania poświęconego opisowi instytucji organizujących badania, może w nieodległej przyszłości stanowić dopełnienie przybliżanej publikacji. *Słownik polskiej historii wychowania* stanowi ostatni etap opisanego wyżej ciągu inicjatyw naukowych. Dlatego klasyfikuję *Słownik* jako dzieło znakomite, które niewątpliwie stanie się przełomem konsolidującym środowisko i dziedzinę wiedzy.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż publikacja wspierana była przez dwie uczelnie niepaństwowe: renomowaną Akademię Humanistyczną im. A. Gieysztor w Pułtusk, oraz niedużą, lecz ambitną Łużycką Wyższą szkołę Humanistyczną w Żarach. Zadaje to kłam uproszczonym ocenom wyższego szkolnictwa niepublicznego, które pomawia się o lekceważenie lub marginalizację funkcji naukowej uczelni. Doceniając zasługi wydawcy – toruńskiego Wydawnictwa Adam Marszałek chciałbym jednocześnie zgłosić sugestię wznowienia słownika w formacie B-5, co uczyni książkę poręczniejszą. Nie wątpię bowiem w sukces naukowy i wydawniczy, a zapotrzebowanie środowisk akademickich z pewnością wymusi wznowienie słownika.

Roman Tomaszewski

Św. Józef Kalasancjusz 1557–1648. Życie oddane wychowaniu. Jubileusz 450. rocznicy urodzin Założyciela pijarów, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów, Kraków 2008, ss. 93

Rocznica urodzin św. Józefa Kalasancjusza stała się okazją do tego, by przypomnieć życie i dzieło tego wybitnego zakonika i wychowawcy. Stało się to za sprawą publikacji, stanowiącej pokłosie sesji popularnonaukowej, która odbyła się 27 listopada 2007 r. w ramach uroczystości zamykającej obchody Roku Jubileuszowego św. Józefa Kalasancjusza w Polsce. Praca to zastała wydana przez Polską Prowincję Zakonu Pijarów.

Prowincjał zakonu, o. Józef Tarnawski SP we „Wstępie” słusznie wyjaśnił potrzebę powrotów do korzeni i napisał, że „Nasz Jubileusz nie służył jednak wyłącznie temu, by rozpatrywać przeszłość. Pragnęliśmy go wykorzystać na rzecz przyszłości. Jedynie w takich okolicznościach ujawnia się jego siła i moc oddziaływania na to, co ma nadejść. Spoglądając wstecz, w bogactwo ducha i niezwykle hart osoby Założyciela pijarów szukaliśmy – i wciąż szukamy – światła i odwagi do podejmowania aktualnych wyzwań, jakie przed charyzmatem pijarskim stawia współczesność” (6).

Książka, poza „Wstępem”, składa się z czterech artykułów. Ich zawartość, układ i kolejność są podyktowane logiką pisania prac o charakterze biograficznym. Autorką pierwszego artykułu jest Dorota Żołądź-Strzelczyk. Tytuł jej pracy brzmi: *Uwagi nad stanem*